

Моніторинг якості освіти: європейський та вітчизняний досвід

Розкривається зміст поняття «освітній моніторинг», його класифікація, види, методи проведення. Аналізуються етапи становлення та розвитку оцінювання якості освіти в Україні та інших європейських країнах, акцентується на характеристиці міжнародних моніторингових тестувань PISA та TIMSS, розглядається основна законодавчо-нормативна база цієї сфери, з'ясовується сучасний стан якості освіти за результатами останніх рейтингів.

Ключові слова: освітній моніторинг; інформаційний, базовий, проблемний, управлінський моніторинг; PISA; TIMSS; методи проведення моніторингу.

Onishchuk O. R. Education Quality Monitoring: European and Domestic Experience.

The meaning of the concept „educational monitoring”, its classification, types and methods are revealed. The stages of formation and development of education quality assessment in Ukraine and European countries are analyzed. It is focused on the characteristics of international monitoring tests PISA and TIMSS. The main laws and regulations in this area and the current state of education quality according to the latest rankings are considered.

Key words: educational monitoring; information, basic, problem, management monitoring; PISA; TIMSS; monitoring methods.

Постановка проблеми та її значення. Нова якість освіти як ключова проблема модернізації цієї сфери в Україні, впровадження інноваційних технологій, розвиток різних видів освітніх установ потребує розробки освітніх стандартів нового покоління, критеріїв і показників якості освіти, орієнтованих на компетентнісний, діяльнісний підходи до організації освітніх процесів. У зв'язку з цим проблема моніторингу якості освіти є однією з найбільш актуальних в теорії і практиці управління сучасною школою.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що в існуючих підходах якість освіти оцінюється переважно за результатами, в яких головне місце відводиться їх когнітивним аспектам; не завжди беруться до уваги стан шкільних умов, зміст і організація освітнього процесу, в яких ці результати були отримані. Оцінювання діяльності більшості шкіл досі будується на формальних критеріях, а зібрана на її основі інформація подається переважно кількісною, усиченою і недостатньою для об'єктивного аналізу та оцінки стану якості освіти в школах. Вона не володіє необхідною прогнозованою силою, і тому на її основі неможливе прийняття адекватних управлінських рішень щодо забезпечення якісної освіти. Розкриті факти свідчать, перш за все, про недостатню наукову опрацьованість самого поняття «моніторинг освіти» і про необхідність його більш детального педагогічного осмислення.

Метою статті є визначення сутності феномену «моніторинг» як інструмента якості освіти, його

можливостей та напрямів в умовах прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір та аналіз європейського досвіду оцінки якості освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Запровадження моніторингових досліджень у різних сферах діяльності здійснюються в роботах Є. Антосенкова, А. Бичкова, Л. Грибанової, В. Левашова, Н. Морозової. Теоретико-методологічні аспекти моніторингових досліджень розглянуто у працях З. Рябова (моніторинг розвитку навчальної діяльності учнів загальноосвітнього навчального закладу), М. Поташник (управління якістю освіти), П. Третьякова (управління якістю освіти в школі), В. Черепанова (експертні оцінки в педагогічних дослідженнях). Висвітлюються проблеми оцінювання якості освіти і в наукових розробках О. Локшиної, О. Жильцова, Т. Заславської, Ю. Левади, Л. Семушиної та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття «моніторинг» прийшло в педагогіку з екології та соціології. З точки зору екології це «безперервне спостереження за станом навколишнього середовища з метою запобігання небажаних відхилень за найважливішими параметрами», а з позиції соціології – «визначення невеликого числа показників, що відображають стан соціального середовища». Перенесення цього поняття у сферу освіти дещо трансформувало його сенс, і в сучасних умовах *освітній моніторинг може бути визначений як система організації збору, зберігання, обробки і поширення інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозування розвитку.*

Моніторинг будується на чітких підставах для вимірювання і порівняння. Підставою для вимірювання є відповідність якомусь ідеалові: стандарту, нормі, вимозі. Дані моніторингу повинні забезпечувати можливість порівняння двох або кількох подібних за характеристиками систем (наприклад, шкіл, що знаходяться в схожих умовах) і можливість порівняння даних однієї школи в часі (наприклад, освітніх результатів, одержаних в одній і тій же школі протягом ряду років).

У педагогіці моніторинг має свої етапи становлення й розвитку. Інтерес до моніторингу як явища педагогічного процесу вперше виникає в 30-ті роки ХХ століття. Шлях становлення та розвитку моніторингу у світовій системі педагогіки, за дослідженням О. Локшиної, пройшов три етапи.

Перший етап припадає на 30–50-ті роки. Американський учений Р. Тайлер уперше акцентував увагу на можливості системного підходу в галузі моніторингу, починаючи від адекватного структурування змісту освіти і закінчуючи ефективними процедурами оцінювання навчальних досягнень учнів з основних дисциплін з урахуванням не лише отриманих знань, а й набутих умінь і навичок.

Другий етап (60–70-ті роки) пов'язують з діяльністю групи вчених Центру порівняльних досліджень у галузі освіти (США), яка ініціює проведення міждержавних моніторингових досліджень шляхом тестування навчальних досягнень учнів.

Третій етап (80–90-ті роки) – час завершення формування моніторингу як цілісної системи, що включає збір даних на різних рівнях освіти, містить контекстуальну інформацію, ресурсний внесок, освітній процес та освітні результати і передбачає інтерпретацію отриманих фактів з метою вироблення плану подальших дій [2, с. 10].

Науковці виділяють таку **класифікацію** моніторингу:

– *Інформаційний моніторинг*, який передбачає накопичення і поширення інформації та не передбачає спеціально організованого обстеження на етапі її збору. Цей вид найчастіше використовується для збору інформації, розміщеної на різних носіях, тому на перший план виходить функція стеження. Прикладами є добір і роздрукування законодавчих актів, положень та наказів необхідної тематики або збір інформації з різних джерел певної теми, що дозволяють скорегувати програму розвитку освітньої установи, знайти партнерів по освітній діяльності тощо. Зокрема, такою інформацією можуть стати результати здачі ЗНО за певним типом шкіл, переліком регіонів, або типу шкіл в даному регіоні, що дають можливість порівнювати результати учнів різних шкіл.

– *Базовий моніторинг*, який виявляє проблеми і небезпеки до того, як вони будуть усвідомлені у сфері управління. По суті, він є моніторингом стану системи, дозволяє зібрати про неї інформацію (скласти банк даних) для подальших досліджень, у тому числі моніторингу іншого виду. Ілюстрацією цього типу є моніторинг готовності шкіл до профільного навчання – у гімназіях, класах із поглибленим вивченням предметів, художніх та музичних школах аналізуються умови для створення на їх базі школи профільної підготовки, вивчається їх матеріально-технічне, кадрове та фінансове забезпечення, проводиться опитування дітей та батьків з метою виявлення їх інтересів і переваг.

– *Проблемний моніторинг* дозволяє досліджувати закономірності процесів, ступені небезпек, типологію проблем: порівняння якості навчання в міських і сільських школах; оцінка впливу на якість навчання наповнюваності класів, зміни; порушень закономірностей педагогічних циклів; розрахунок попередніх показників для атестації шкіл; виділення ключових проблем шкіл міста.

– *Управлінський моніторинг* має на меті відстеження та оцінку ефективності, наслідків і вторинних ефектів прийнятих рішень. Приклад – моніторинг, у рамках програм на зразок «Обдаровані діти». Кожна установа, яка бере участь у розробці даної підпрограми, надає організаторам таку інформацію: статус і назва установи, П.І.Б. координатора, реквізити зв'язку, спрямованість установи (за видами обдарованості), наявність освітніх програм роботи з обдарованими дітьми, форми роботи, перелік основних заходів, реалізованих в установі (шкільні, позашкільні, муніципальні, регіональні), рівень інформаційної забезпеченості (сайт, ЗМІ та ін.), наявність бібліотек, нормативно-правових та методичних документів, оснащеність матеріально-технічним обладнанням, форми підвищення кваліфікації педагогів, які працюють з обдарованими дітьми.

Кожен із представлених видів моніторингу може бути реалізований на різних рівнях: локальному, районному, регіональному. Різниця полягатиме в цілях, параметрах, масштабах порівняння, рівнях і способах інформування про отримані результати [3, с. 17–18].

Розглядаючи питання моніторингу, беззаперечною є необхідність визначити його **методи** – зовнішню і внутрішню оцінки якості. *Зовнішня оцінка* здійснюється зовнішніми щодо освітньої установи суб'єктами, державними або регіональними органами управління освітою, центрами моніторингу якості освіти тощо. Таке оцінювання може бути організовано з боку влади в освіті

(центральної, регіональної) або на їх замовлення. В організації зовнішньої оцінки беруть участь інспектори Міністерства освіти, регіональної влади або спеціальних служб. Внутрішня оцінка здійснюється суб'єктами освітнього закладу (адміністрацією, учителем або учнем).

У більшості європейських країн оцінювання проводить інспекція центральних органів влади, спеціальні служби міністерства освіти та ін. (Данія, Швеція, Великобританія, Ісландія, Чехія, Естонія, Литва, Польща, Словаччина). Зовнішня оцінка, як правило, систематична й обов'язкова. У Фінляндії й Норвегії вона прийнята на законодавчому рівні, але її проводять муніципалітети. У деяких країнах зовнішня оцінка не дуже розвинена (Італія, Угорщина, Бельгія, Греція, Люксембург, Болгарія, Мальта).

Внутрішнє оцінювання – це оцінювання з боку керівника освітньої установи, вчителів, учнів, адміністрації, батьків, громадськості через усю сукупність діяльності закладу для поліпшення якості освіти. Рада школи оцінює управління ресурсами, персоналом, індивідуальну діяльність учителя, передбачаючи при цьому створення подальших порад і рекомендацій. У деяких країнах можуть існувати незалежні від органів управління системою освіти експерти, які встановлюють критерії, процедуру оцінки і доводять результати оцінювання до відомих відповідальних осіб у системі управління освітою та керівників освітніх установ.

Характеризуючи методи оцінки якості, необхідно мати на увазі таке: висновки щодо досягнень учня в певній галузі діяльності, а також його індивідуального прогресу в ході навчання можна робити за допомогою спостереження за рішенням відповідних завдань. Об'єктом спостережень є як сама діяльність учня, так і її результати. Протоколи спостережень і тестових завдань – основне джерело даних, необхідних для висновків про досягнення конкретного учня.

Як зазначено у дослідженні Європейської комісії «Національне тестування учнів в Європі: цілі, організація та використання результатів», перші національні оцінювання навчальних досягнень учнів (далі – НОНДУ) стали запроваджуватися країнами, починаючи з 70-х років ХХ ст.: Швеція з метою надання вчителям можливості порівняння досягнень учнів між класами щодо відповідності національному стандарту запровадила систему національних діагностичних тестів на рівні Міжнародної стандартної класифікації освіти у 1962 р., Ірландія – у 1972 р., Франція – у 1977 р., Великобританія – у 1978-му. У 90-х роках ще десять країн Євросоюзу долучилися до оцінювання з діагностичною метою на державному рівні. Це, зокрема, Іспанія, яка законом «Про загальне регулювання системи освіти» у 1994 р. провела

перше національне оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи, Бельгія (франкомовна громада), що започаткувала проведення національного тестування того ж року, спочатку в початковій, а пізніше й середній школі, Латвія та Естонія – відповідно у 1994 та 1997 роках, Румунія – 1995 р. На початку ХХІ століття в країнах ЄС завершується становлення систем НОНДУ – протягом дев'яти років національне тестування з моніторинговою метою запроваджують Польща, Словаччина, Австрія, Німеччина, Болгарія, Кіпр, Данія, Італія [5, с. 112].

Спільним для європейських країн є законодавче регулювання національного оцінювання навчальних досягнень учнів (НОНДУ), в рамках якого визначено:

- характер НОНДУ (обов'язковий / необов'язковий для всіх учнів);
- рівні / частота / дати проведення;
- навчальні предмети, з яких оцінюються учні.

Вчені зосереджують свою увагу на такій спільній для всіх держав ЄС характеристиці НОНДУ, як вибір для оцінювання знань школярів з ідентичних предметів/предметних галузей. Це – мова та література і математика. Крім цих базових, країни можуть виносити на національне оцінювання також іноземну мову, предмети природничої, суспільствознавчої та мистецької галузей.

Ще однією спільною для європейських країн характеристикою моделей НОНДУ є їх постійне удосконалення як відповідь на швидкозмінні потреби суспільств та динамічний характер освітньої політики їхніх урядів.

Очевидно, що долучення до міжнародних програм дозволяє Україні оцінити стан системи освіти в національному та міжнародному контексті за результатами досліджень, з використанням того самого інструментарію, що створюється з урахуванням міжнародних пріоритетів в освіті. Аналіз результатів міжнародного порівняльного оцінювання, а також надані на його основі рекомендації, слугуватимуть надзвичайно цінним джерелом інформації для керівних органів країни, науковців, широких кіл освітян, громадськості, батьків та самих учнів, сприяючи зростанню якості освіти в нашій країні й покращенню її показників у наступних дослідженнях.

Найбільш масштабними з них є дослідження якості загальної середньої освіти TIMSS, що проводиться під керівництвом Міжнародної асоціації оцінювання (IEA) якості природничо-математичної освіти, та PISA, особливість якого – в акценті на дослідження рівня оволодіння учнями, що здобули обов'язкову освіту у віці 15-ти років, функціональної грамотності (читання, математична та природничо-математична грамотність). Діє цей проект під егідою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР).

У 2008 р. Україна вперше стала учасницею міжнародного дослідження якості освіти TIMSS. У ньому взяли участь учні 4-х і 8-х класів загальноосвітніх навчальних закладів країни. З метою дослідження рівня опанування учнями змісту математичної й природничої освіти категоріальні рамки змісту, що використовуються для побудови тестів TIMSS, є тривимірними. Перший вимір – «Предметний зміст» – безпосередньо охоплює зміст; другий – «Очікування щодо виконання» – описує вміння, які має демонструвати учень, пройшовши курс навчання; третій – «Перспективи» – стосується форми і глибини представлення наукових знань у навчальному предметі та/або контексту, в якому матеріал викладається. Очікується, що учень має: розуміти, знати, узагальнювати, аналізувати, виконувати найпростіші математичні дії, застосовувати стандартні операції, розв'язувати задачі, математично мислити. Перспектива результату освіти – професія, кар'єра, розумові здібності.

Розглядаючи опанування учнями змісту освіти як процедуру, яка передбачає декілька етапів, розробники TIMSS вважають за необхідне досліджувати зміст в усіх його проявах. З цієї метою, на додаток до тестування рівня засвоєння учнями змісту, TIMSS обов'язково передбачає опитування вчителів математики та природничих дисциплін і директорів шкіл для відповіді на запитання «Як організовано навчання зазначених дисциплін?» та аналіз навчальних програм і підручників для отримання відповіді на запитання «Що планувалося для вивчення учнями з математики і природознавства?» [6, с. 21–23].

Іншим масштабним проектом, спрямованим на вивчення рівня засвоєння учнями змісту шкільної освіти для визначення рівня якості національної освіти, є, як зазначалось вище, PISA, що зосереджений на грамотності читання, математичній та природничій грамотності. «Грамотність читання» трактується у дослідженні як «здатність розуміти, використовувати та реагувати на письмові тексти для досягнення персональних цілей, розвитку знань та потенціалу, участі у житті суспільства». При вимірюванні грамотності читання PISA оцінює, насамперед, розуміння та інтерпретацію прочитаних матеріалів, уміння робити висновки, наводити аргументацію, формулювати власну точку зору на прочитаний матеріал: випускник основної школи повинен розуміти тексти різних видів, аналізувати їх зміст, оцінювати значення та викладати думки щодо прочитаного. Тестування проводиться у письмовій формі, частина завдань є завданнями з вибором правильної відповіді, інші – з відкритою відповіддю, де учневі потрібно сконструювати власну. Отримавши друквані тексти

для читання, уривки з художніх творів і діаграми, учень має працювати з прочитаним матеріалом так, щоб відповісти на завдання, яке потребує роздумів та обґрунтування своєї відповіді. PISA зосереджується на вимірюванні не технічної можливості учня читати, а його спроможності робити висновки різного характеру на основі прочитаних текстів.

«Математична грамотність» – це здатність розуміти роль, що її відіграє математика у світі, робити вмотивовані висновки та використовувати математику для життєвих потреб. PISA вимірює спроможність учнів розпізнавати проблеми, що виникають у довкіллі та можуть бути розв'язані засобами математики, формулювати ці проблеми математичною мовою, розв'язувати їх, використовуючи математичні знання й методи, інтерпретувати отримані результати з урахуванням поставленої проблеми, формулювати і записувати остаточні результати розв'язання поставленої проблеми.

«Природничо-наукова грамотність» – це здатність застосовувати наукові знання, ставити наукові запитання та робити доказово базовані висновки для розуміння ситуації і прийняття рішень щодо навколишнього світу та змін, що відбуваються у ньому в результаті діяльності людини. Окрім зазначеного, для визначення рівня сформованості природничої грамотності оцінюються усвідомлення особливостей природничо-наукового дослідження та здатність виокремити питання, на які може відповісти природознавство.

У 2019 р. Україна вперше взяла участь в авторитетному міжнародному рейтингу якості шкільних систем PISA, і виявилось, що показники успішності українських підлітків є значно нижчими за середні значення по країнах ОЕСР. Навіть базового рівня читацької грамотності не досягли 25,9 % наших підлітків, природничо-наукової – 26,4 %, а математичної – аж 36 %. Україна на тлі інших схожих країн має особливі проблеми з математикою в більшості учнів. Тож 15-річні учні відстають від своїх однолітків у навчанні на 1 рік у середньому по ОЕСР.

Українська шкільна освіта знаходиться на рівні з турецькою. Ми намагаємося наздогнати Білорусь і Хорватію та відчутно відстаємо від низки інших країн колишнього радянського блоку – Росії, Латвії та Литви. Вже не говорячи про Естонію, яка виборола місце в невеликій групі освітніх лідерів світу. Ми випереджаємо Грецію і лише трохи відстаємо від Ізраїлю, школи якого інколи намагаються поставити за взірць Україні. Та загалом у всіх трьох категоріях – читанні, математиці і природничому знанні – ми маємо результати нижче середніх по Організації економічного співробітництва та розвитку.

Дослідження тільки підтвердило наші припущення, що більшість українських учнів не здатні застосовувати свої знання для вирішення життєвих проблем у різних нових обставинах. А саме на таку здатність через формування компетентностей спрямована Нова українська школа, тому дані PISA підтвердили, що напрямок НУШ правильний, і, проявивши волю до рішучих освітніх реформ, ми зможемо вирішити виявлені проблеми.

У нашій державі на сьогодні механізм підготовки та проведення моніторингу якості освіти й освітньої діяльності у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти, незалежно від їх підпорядкування, типу й форми власності та інших суб'єктах освітньої діяльності регулюється Порядком проведення моніторингу якості освіти, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 16.01.2020 № 54. Саме цей документ визначає види та принципи проведення моніторингу, процедуру його підготовки, вказує його об'єкт і суб'єкт, нормує права та обов'язки учасників, що беруть участь у моніторингу, окреслює зміст, порядок підготовки й оприлюднення звіту за результатами, зазначає джерела фінансування моніторингу [1].

Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг. З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Саме тому під час Партнерського форуму «Освіта України 2021: стратегічні цілі та пріоритетні напрямки», який відбувся 9 січня 2021 року, міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет поінформував, що ключовим завданням МОН у поточному році є продовження реформи системи загальної середньої освіти відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» та Концепції «Нова українська школа».

Велике занепокоєння викликає те, що розрив у якості навчання між міськими і сільськими школами

в Україні посилюється. Про це свідчать результати рейтингу «100 кращих шкіл», складеного «Фокусом» у 2020 році. У переважній більшості регіонів країни кращі школи зосереджені в обласних центрах, а по інших містах – лише декілька. До списку ввійшло 85 міських ліцеїв і гімназій та жодної сільської школи. Винятком з цього правила стала Тернопільщина, де три школи з чотирьох, які потрапили в рейтинг, знаходяться в районних центрах. Більш того, учень із сільської школи Тернопільської області, яка не потрапила в рейтинг, отримав на зовнішньому незалежному оцінюванні 192 бали – високий результат навіть за міськими мірками. До слова, 39,7 – середнє число тих, хто складав ЗНО в 2020 році [4].

Беззаперечно, якісна освіта є необхідною умовою сталого розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості. Тому одним із варіантів розв'язання цих питань є використання сучасних технологій моніторингу освіти, зокрема: моніторинг її якості, моніторинг навчальної діяльності, моніторинг досягнень учнів, моніторинг методів, які мають забезпечити якіснішу підготовку та перепідготовку кваліфікованих кадрів, на основі освоєння й упровадження наукоємних та інформаційних технологій.

Висновки. Таким чином, моніторинг в освіті – це сучасний механізм управління якістю освіти, його проведення стимулює позитивні перетворення та мотивує до якісних змін учасників освітнього процесу. Внаслідок цього відбувається коригування та координація діяльності всіх учасників освітньої сфери, удосконалення планів щодо організації і здійснення освітнього процесу з метою підвищення його якості, подальше самовдосконалення, піднесення рівня самоорганізації та удосконалення взаємовпливу і взаєморозуміння на рівнях: батьки – здобувачі освіти – учитель – адміністрація, динамічний розвиток мотивації учасників освітнього процесу до підвищення якості результатів навчання тощо.

Одним із першочергових наслідків проведення моніторингу є розробка нових освітніх стандартів та реалізація програм інтегрування української освіти до європейського і світового простору.

Література

1. Порядок проведення моніторингу якості освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.01.2020 № 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 02.03.2021).
2. Бодненко Д. М., Жильцов О. Б., Лещинський О. Л., Мазур Н. П. Моніторинг навчальної діяльності: навч. посіб. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. 276 с.
3. Иванов С. А., Писарева С. А., Пискунова Е. В., Крутова О. Э. Мониторинг и статистика в образовании: учебно-методический комплект материалов для подготовки тьюторов. Москва: АПК и ППРО, 2007. 128 с.
4. Ковальчук Г., Батулин А. 100 лучших школ Украины. Как выглядит образование накануне больших реформ. URL: <https://focus.ua/ratings/475393-100->
5. Локшина О. І. Моніторинг якості освіти: світовий досвід. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 3. С. 108–116.
6. Knowledge and Skills for Life. First Results from the OECD Programme for International Student Assessment (PISA) 2000. Paris: OECD Publishing, pp. 21–23.